

ДНІПРОВСЬКИЙ ПОРІГ STERNICK (СТЕРНИК) НА КАРТАХ XVIII СТ.

Серед багатьох авторів, які протягом століть писали про Дніпровські пороги, не було цілковитої однастайності щодо назв і кількості цих природних утворень. Так, у XIX – XX ст. порогами вважалися 9 об'єктів – скельних пасом, які повністю перегороджували течію ріки від берега до берега. Натомість у XVI – XVIII ст. до числа порогів зараховувалися й деякі значні забори – пасма, що перегороджували ріку частково, лишаючи прохід [1, с. 18; 2, сс. 12 – 13]. Всі вони можуть бути точно локалізовані за допомогою якісного картографічного матеріалу XIX – XX ст. Не ставлячи перед собою такої мети, автор пропонує гіпотезу щодо локалізації порогу Sternick (Стерник), позначеного на кількох західноєвропейських картах XVIII ст.

Вперше топонім Sternick зустрічається на картах, які ілюструють події Російсько-турецької війни 1735 – 39 рр. Розглянемо три друковані карти з колекції бібліотеки Бернського університету (Швейцарія), представлені в електронній мережі Інтернет.

На карті «Провінції Турецько-татарські між Танаїсом, Бористеном та Богом...» Антуана Дю Шаффа (Ant. du Chaffat), надрукованій 1740 р., показані 13 Дніпровських порогів. Це: Cudak, Sursky, Luchan, Swonetz, Sinaluka, Nienasintz, Wolna, Tovolsibcni, Budick, Liman, Welnoi, Sternik, Zabora [3].

Карта «Театр війни 1737 року, солдатами Августа Російської Імператриці проти Турків і Татар веденої ...» того ж автора й року видання, відрізняється послідовністю розміщення порогів. На ній позначені: Kudak, Sursky, Luchan, Swonetz, Wolnoi, Nenasitetz, Sinaluka, Sowolscheni, Buditka, Lisnoi, Wolnoi, Sternik, Zabora [4].

Ще один варіант послідовності розміщення порогів презентує нам карта «Театр воєнних Російських перемог...» Матеуса Зойтера (Matthäus Seutter), надрукована в Аугсбурзі між 1640 та 1760 рр. На цій карті показані: Cudak, Sursky, Luchan, Swonetz, Sinaluka, Nenasintz, Wolna, Towolsibeni, Budik, Lisnai, Wolnoi, Sternik, Zabora [5].

На всіх трьох згаданих картах пороги графічно позначені тринадцятьма смугами, що перетинають Дніпро. Порожиста частина Дніпра у всіх випадках показана дуже схематично й дещо невірно: останній поріг (Zabora) помилково розміщений значно північніше річки Вільнянки – лівого притоку Дніпра. У той час, як 11-й поріг (Welnoi, Wolnoi – тобто Вільний) знаходився поряд з гирлом Вільнянки.

Більш точне й докладне зображення Дніпровського Надпорожжя презентує друкована «Нова й акуратна карта Кримської Тартарії, Азовського моря й частин річок Дніпро, Бог та Кубань», видана у Лондоні Джоном Лоджом (John Lodge) 1769 р. (з приватної колекції Паулуса Свена). На ній позначені Дніпровські пороги (the 13 Cataracts or Poroghi of the Dneper): 1. Kudack, 2. Surskoy, 3. Luchanskoy, 4. Zwonets, 5. Knaghinets, 6. Nenastiets, 7. Woronowa Sabora, 8. Wolinoi, 9. Budilskoy, 10. Litchnoy, 11. Tawalshanskoy, 12. Wolnoy, 13. Sternick [6].

У цьому переліку Kudack, Surskoy, Luchanskoy, Zwonets, Nenastiets, Wolinoi, Budilskoy, Litchnoy та Wolnoy відповідають тим дев'ятьом об'єктам, які вважалися порогами у XIX – XX ст. Це – Кодак, Сурський, Лоханський, Дзвонець,

Рис. 1. Фрагмент карти Джона Лоджа 1769 р.

Ненаситець, Вовницький, Будильський, Лишний та Вільний. Пороги Knaghinets, Wogonowa Sabora, Tawalshanskoj — це відомі за багатьма джерелами Княгинець, Воронова Забора й Таволжанський. Серед близького за часом до карти Джона Лоджа картографічного матеріалу, де показані ці пороги, як приклад, можна назвати рукописний «Геометричний план Дніпровським порогам від Усть Самари до Олександрівської фортеці...» 1771 року та друківану «Карту кордонів Польщі ...» Джованні Антоніо Річчі Заноні 1772 року [7, д. 5051; 8]. Поріг Княгинець, який у XIX — XX ст. називався заборю Тягинською, знаходився у 5,5 км нижче порогу Дзвонецького, між правим берегом Дніпра та островом Кізлевим, поряд з сучасним лівобережним селом Запорожець Синельниковського району Дніпропетровської області [9, арк. 8; 10, с. 36]. Поріг Воронова Забора у XIX — XX ст. був відомий під тою самою назвою, але вже не вважався порогом. Він знаходився 4 км нижче порогу Ненаситецького, північніше острова Піскуватого, поряд з сучасним правобережним селом Військове Солонянського району Дніпропетровської області [9, арк. 10; 10, с. 36]. Поріг Таволжанський, який у XIX — XX ст. називався Таволжанською або Смольською заборю, лежав між однойменним островом та правим берегом Дніпра, 7 км нижче порога Будилівського, на південь від сучасного правобережного села Федорівка Запорізького району Запорізької області [9, арк. 11; 11, с. 329; 10, с. 38].

Тринадцятий поріг Sternick (Стерник), позначений на карті Джона Лоджа 1769 р. нижче Вільного, не відомий за синхронними картографічними та літературними джерелами східноєвропейського походження. Він також не згадується у пізніших узагальнюючих роботах з історичної географії Дніпровського Надпорожжя Д. І. Яворницького і сучасних працях В. Г. Чабаненка та М. М. Мордовського [2, сс. 12 — 13; 12, с. 43; 13, с. 138; 14, сс. 116 — 117].

На карті Джона Лоджа Sternick розміщений між маленькими річками Осокорівка (Ossiborofka R.) й Кічкаська (Kutchkasos R.), які впадають у Дніпро з лівого боку, північніше острова Хортиці (Chortitsy Isle). У наш час балка Осокорівка, по якій у XVIII ст. текла однойменна річка, є затокою Дніпровського водосховища, а балка Кічкаська перетворена на звалище відпрацьованої породи Запорізького

промкомбінату [10, с. 42]. До будівництва Дніпрогесу й створення Дніпровського водосховища в цьому районі знаходився важливий Кічкаський перевіз, відомий за літературними джерелами ще з X ст. під назвою «Крарія» [15, с. 49; 2, сс. 116, 123]. У щоденнику шляхтича Богуслава Машкевича середини XVII ст. в переліку Дніпровських порогів під номером 11 згадується поріг Кічкаський, (помилково поставлений перед 12-м – Вільним) [16, с. 413]. Однак відомо, що в урочищі Кічкась ніякого порогу або великої забори не було. На думку автора, причини його появи на картах XVIII ст. під назвою «Sternick» криються у складності навігації в цьому районі.

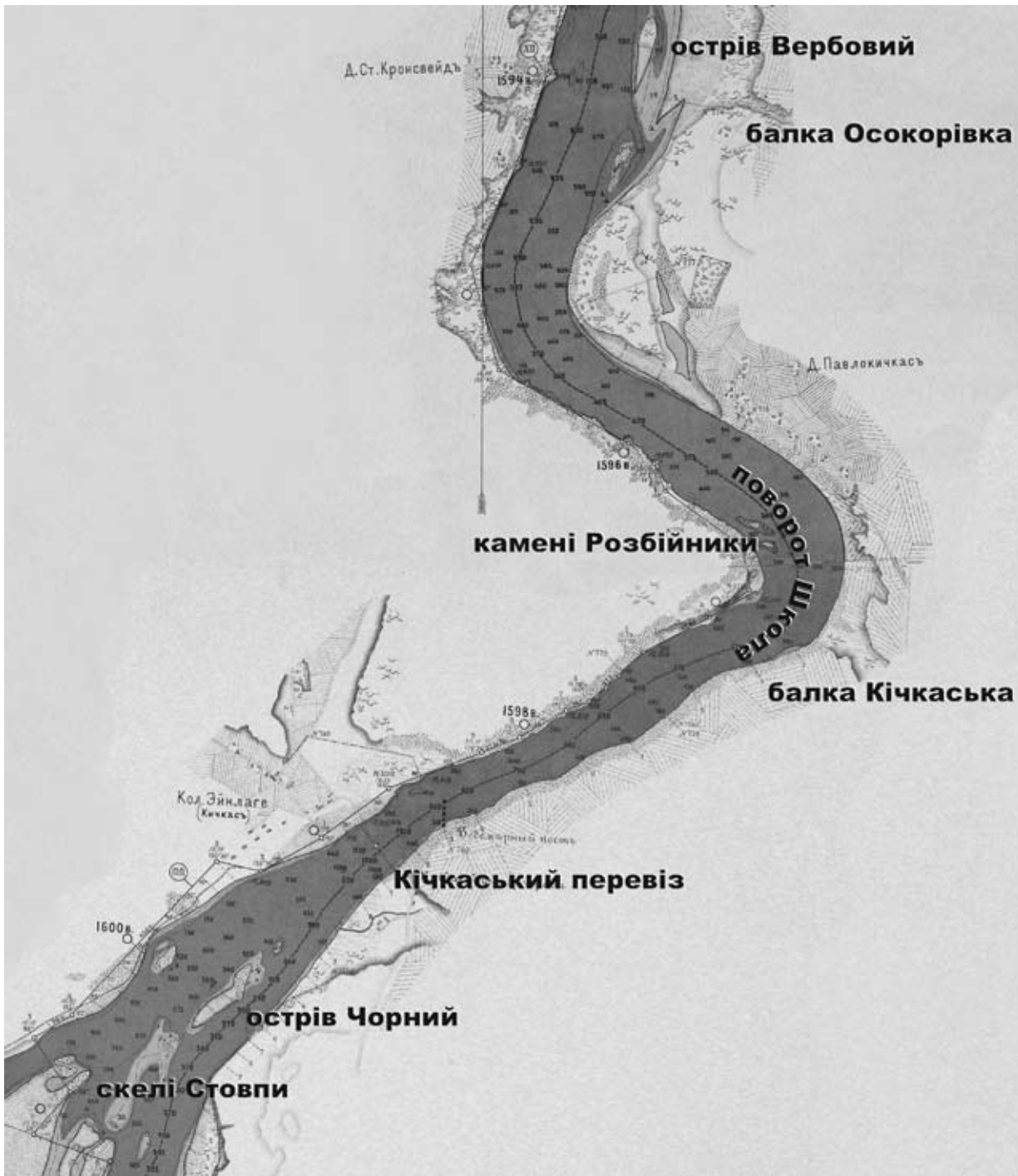

Рис. 2. Район Кічкаського перевозу на Дніпрі за матеріалами Дніпровської описової партії 1880 – 81 рр.

За 8,5 км від Вільного порогу, біля небезпечних каменів з красномовною назвою «Розбійники», навпроти гирла правобережної балки Кічкаської Дніпро, затиснений високими прямовисними скелями, робив надзвичайно крутий (до 70°) поворот управо (на південний захід). При підході до нього, здавалося, наче ріка тут раптово закінчується. В цьому районі русло Дніпра поступово звужувалося, сягаючи нижче балки Кічкаської ширини 171 м – найменшої на Нижньому Дніпрі. Це обумовлювало дуже високу швидкість течії – до 6,78 м/с навесні за вимірами, здійсненими на початку ХХ ст. [17, сс. 110 – 111; 18, с. 162; 9, арк. 15 – 16]. Проходження цього небезпечного місця потребувало від лоцмана великої майстерності, щоб уникнути зіткнення судна чи плоту зі скелями увігнутого лівого берега, куди прямувала потужна течія. Зважаючи на це, згаданий поворот отримав характерну назву «Школа». У лоцманів про неї склалася особлива приповідка: «Ще не той лоцман, що пороги пройде, а той, що й «Школу» мине» [1, сс. 32, 122 – 123].

Дійсно, проходження «Школи» вимагало навіть більше зусиль, ніж подолання деяких порогів. Наприклад, незначний Сурський поріг мав 0,5 м падіння води на 85 м своєї довжини [17, с. 69]. Тому й після будівництва судноплавних каналів на порогах у середині ХІХ ст. та утворення «Нового ходу» (шляху сплаву суден – прим. авт.) через Сурський поріг йшли «Старим ходом» (давнім шляхом сплаву суден, який співпадав з природним фарватером ріки – прим. авт.) [19, с. 93]. Ще простішим було проходження порогу Лишнього, який створював перепад води лише 0,06 м на 106 м довжини [17, с. 93]. Деякі лоцмани пропливали його, заплющивши очі, щоб показати свою досвідченість [11, с. 329].

Аналізуючи дані карти Джона Лоджа й зіставляючи їх з матеріалами ХІХ – ХХ ст., приходимо до висновку: поріг *Sternick* є не чим іншим, як пізніша «Школа». Підтвердженням гіпотези про ідентичність «Школи» та *Sternick*-а є сама назва останнього. В українській мові слово «стерник» (з наголосом на «и») є архаїчною формою слова «стерновий» – тобто людина, яка керує судном, працює стерном. [20, с. 413]. Саме від вміння стернового залежало успішне проходження «Стерника» (пізнішої «Школи»), який на шляху сплаву суден являв собою не меншу перешкоду, ніж справжній поріг. В якості порогу *Sternick* міг бути розміщений на карті ХVІІІ ст. внаслідок невірного тлумачення західноєвропейським автором даних своїх інформаторів.

Автор висловлює щире подяку бібліотеці Бернського університету (Швейцарія), сайту «Папакома» (м. Маріуполь, Україна) та містеру Паулусу Свену (Paulus Swaen), Індіен Рокс, Флорида, США, за надану можливість працювати з картографічними документами.

Бібліографія

1. Иловайский А. С. Днепровские пороги / А. С. Иловайский. – К., 1911. – 155 с.
2. Яворницький Д. І. Дніпрові пороги / Д. І. Яворницький. – Дн-ськ. : Промінь, 1989. – 142 с.
3. Provinciarum Turcico tartaricarum inter Tanaim Borysthenem et Bogum sitarum : quas duobus annis viz. 1736 et 1737. Anna augustissima russionum autocratrix subegit ex prototypo petropolitano concinnata accuratissima delineatio. In qua simul occupatio peninsulæ Crim et Cuban nec non expugnatio Assow et Oczakow exhibentur. Studio Ant.

du Chaffat, Circ. Suevici et Civ. Imp: August. Capit. et Rei Fortific. Præf. C. P. S. C. M. (1:1600000). [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.zb.unibe.ch/maps/ryhiner/sammlung/index.php?Group=volume&dir=5912&pic=Ryh_5912_14.jpg.

4. *Theatrum belli a.o MDCCXXXVII. a milite Augustae Russorum Imperatricis adversus Turcas Tattaros que gesti. Editus ex Originali Petropolitano per Antonj du Chaffat Circ: Suevici et republ. August. Capit. et Rei fortificat. præff. C. P. S. C. M. (1:1 900 000)* [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.zb.Unibe.ch/maps/ryhiner/sammlung/index.php?Group=volume&dir=5912&pic=Ryh_5912_17.jpg.

5. *Theatrum belli Russorum victoriis illustratum sive nova et accurata Turcicarum et Tartaricum provinciarum intra fluvios Týras s. Niester et Taniam s. Don, ad oram ponti Euxini et in peloponneso Taurica sitarum designatio, manu et impensis Matthæi Seutteri S. Cæs. et Reg. Cath. Maj. Geogr Aug. Wind. (1:1900 000)* [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.zb.Unibe.ch/maps/ryhiner/sammlung/index.php?Group=volume&dir=5912&pic=Ryh_5912_15.jpg.

6. *A New & Accurate Map of the Krim Tartary, the Sea of Azof, and Parts of the Rivers Dneper Bog and Cuban. Taken from Original Drawing & Memoirs. London, 1769* [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.swaen.com/zoom.php?Id=14974>.

7. Геометрический план Днепровским порогам от Усть Самары до Александровской крепости с показанием по обе стороны реки близлежащей ситуации. Снят 1771 год // ГРВИА, ф. 349, оп. 12.

8. *Karta granic Polski, zacząwszy od Bałty, aż do rzeki Sina-Woda, zawierająca słobody Kozaków, Humańskich : y Zaporohowskich; stępy Tatarow Oczakowskich, Bessarabskich, y Nogayskich, z ich ordami, tak ie w roku M.DCC.LXVII. Han-Krymski poosadzał* [Kartenmaterial]: *znayduie się tu ieszcze, dalsze wyciągnięcie Bógu, y Dniestru; Dnieper także od porohow, aż do wpadnienia w Morze Czarne* [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.zb.unibe.ch/maps/ryhiner/sammlung/index.php>.

9. Подробные планы участка реки Днепра от Екатеринослава до Александровска в масштабе 100 саж. В 00,1 саж., по исследованиям Днепровской описной партии, произведенным в 1880 и 1881 гг. Составлено под руководством полковника Поликарпова. – СПб. : Статистический отдел Министерства путей сообщения, 1886. – 25 л.

10. Атлас Днепродзержинского и Днепровского водохранилищ (1:50000). – К. : Киевская военно-картографическая фабрика, 2003. – 48 с.

11. Девлад Олексій. Лоцманські шляхи та стежки через пороги / Олексій Девлад // Дніпровські лоцмани: нариси з історії та історіографії. – Херсон : ВНЗ «ХДМІ», 2012. – С. 324 – 336.

12. Яворницький Д. І. Вольності запорозьких козаків: історико-топографічний нарис / Д. І. Яворницький – Київ-Запоріжжя : Тандем-У, 2005. – Т. 2. – 382 с.

13. Чабаненко В. Порожистий Дніпро. Історико-топонімічний словник / В. Чабаненко. – Запоріжжя : ЗНУ, 2008. – 188 с.

14. Мордовської М. Пороги на Дніпрі: захоплення, вивчення, знищення / М. Мордовської // Дніпровські лоцмани: нариси з історії та історіографії. – Херсон : ВНЗ «ХДМІ», 2012. – С. 107 – 141.

15. Константин Багрянородный. Об управлении империей. – М. : Наука, 1989. – 496 с.

16. Дневник Богуслава Казимира Машкевича (1643 — 1649 гг.) // Мемуары, относящиеся к истории Южной Руси. Первая половина XVII ст. — К., 1896. — Вып. II. — С. 410 — 415.

17. Свіренко Д. О. Дніпровське водосховище (гідробіологічне дослідження) / Д. О. Свіренко. — Дн-ськ, 1938. — Т. 1.

18. Александров И. Г. Проект / И. Г. Александров. — М. : ВСНХ СССР, Главэлектро, Государственное Днепровское Строительство, 1929. — Т. 1. (Исследования). — 280 с.

19. Афанасьев-Чужбинский О. С. Подорож у Південну Росію / О. С. Афанасьев-Чужбинський. — Дн-ськ. : Січ, 2004. — 469 с.

20. Етимологічний словник Української мови / [ред. кол.: О. С. Мельник (голов. ред.) та ін.] — К. : Наукова думка, 2006. — Т. 5 (Р-Т). — 704 с.

Власов О. Ю.

Днепровский порог Sternick (Стерник) на картах XVIII в.

Статья посвящена локализации и этимологии топонима Sternick, обозначенного на некоторых западноевропейских картах XVIII в., как один из Днепровских порогов. Для решения этой задачи использованы гидрологические и лингвистические данные.

Vlasov O. Yu.

Dniprovskiy threshold Sternick in maps of the XVIII century.

The article is devoted localization and etymology of toponim of Sternick, which was marked on some of Western-European maps of XVIII century, as one of the Dnepr Cataracts. For the decision of this task hydrological and linguistic information is used.

Дровосекова О. В.

ИЗ ИСТОРИИ ПЕРВЫХ НАУЧНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ ПАМЯТНИКОВ АРХЕОЛОГИИ В ЗАПОРОЖСКОМ КРАЕ

Научное изучение археологических памятников Запорожского края насчитывает более 170 лет. Несмотря на большое количество археологических объектов, наш край мало привлекал ученых в XVIII — XIX вв., поскольку в то время внимание было приковано к античным древностям на Юге России. Однако были ученые и деятели, которые благодаря своей увлеченности древней историей в целом, пониманию ценности знаний о прошлом, собирали артефакты и информацию о памятниках, проводили археологические раскопки (в большинстве случаев за свой счет).

Среди таких подвижников особое место занимает Петр Иванович Кеппен — ученый-энциклопедист, академик, этнограф, статистик, библиограф. Благодаря ему на территории нашего края были не только проведены первые научные раскопки, которые поддерживала Императорская Академия Наук, но и опубликованы результаты этих изысканий. Кеппен — первый ученый, который описал уникальный памятник археологии и искусства — Каменную Могилу, в следствие чего научный мир узнал о существовании пещер в Северной Таврии [1, с. 25].